

Vezljivost glagolov s slovarsko oznako s širokim pomenskim obsegom

Andreja Žele

Prispevek predstavlja skupino glagolov s slovničnim kvalifikatorskim pojasnilom s širokim pomenskim obsegom (oznaka v SSKJ). Sodeč po označenih leksemih in po njihovem ponazarjalnem gradivu lahko trdimo, da je slovnično kvalifikatorsko pojasnilo s širokim pomenskim obsegom (kar potem velja tudi za pojasnilo z oslavljenim pomenom) izrazito vezljivostna oznaka, kar jo opravičuje ter hkrati opozarja na nujen natančnejši pregled vezljivostnih sposobnosti leksema pred njeno uporabo.

Tovrstne široke pomensko-skladenjske vezljivostne zmožnosti, predvsem glagolov, pridevnikov in samostalnikov kot nosilcev vezljivosti ali kot vezljivostnih udeležencev oz. skladenjskih določil upravičijo tudi ločevanje med predlogi kot prostimi glagolskimi morfemi in predlogi kot /ne/obvezno vezavnimi udeleženskimi morfemi (ki v okviru istega leksema vezljivostno precizirajo določen glagolski pomen).

The article discusses the verbs labelled with the grammar note »in the broad sense« which is used in the Dictionary of the Slovene Literary Language. Judging from the labelled lexical units and their illustrative material it could be said that in most instances this grammar note (as well as the note »in the vague sense«) indicates transitivity. The use of this note is justified as long as the transitivity features of a given lexical item are studied carefully before labelling.

Verbs, adjectives and nouns are key elements in transitive sentence patterns. Semantic and syntactic features of these elements throw light on the distinction between prepositions which are optionally combined with verbs, and prepositions as parts of multi-word verbs (and thus specifying individual meanings of a given lexical item with regard to transitivity).

0 Pojasnilo s širokim pomenskim obsegom (natančnejše pojasnilo bi bilo široka pomensko-skladenjska raba) izpostavlja široke/širše uporabne (in zato tudi pomensko splošnejše) skladenjske pomene označenih besed, tj. širše pomensko-skladenjske vezljivostne zmožnosti predvsem glagolov, pridevnikov in samostalnikov – pomensko-skladenjsko vezljivost glagolov kot nosilcev vezljivosti, in pridevnikov

ter samostalnikov predvsem kot vezljivostnih udeležencev oz. skladenjskih določil (jasneje se izrazi vzajemna pomensko-skladenjska povezanost med glagoli in samostalniškimi (osebkovimi in predmetnimi) določili. Tovrstne širokopomenske vezljivostne zmožnosti predvsem glagolov, pridevnikov in samostalnikov upravičijo tudi ločevanje med predlogi kot prostimi glagolskimi morfemi (leksemsko dopolnjujejo pomensko oslABLJENE in nepolnopomenske glagole) in predlogi kot /ne/ obvezno vezavnimi udeleženskimi morfemi (v okviru istega leksema vezljivostno precizirajo določen glagolski pomen; glagolske pomene *s širokim pomenskim obsegom* pa tovrstni predlogi pomensko zniansirajo, tako da omogočijo uporabo samo določenih izbranih udeležencev v določenih udeleženskih vlogah – tako splošni skladenjski pomen lahko pokriva in združuje več specializiranih skladenjskih pomenov).

Glagoli s slovarsko oznako *s splošnim pomenskim obsegom*¹ so vezljivostne nadpomenke, ki so kot nosilke vezljivosti v okviru svojega širokega/univerzalnega skladenjskega pomena zamenljive z več polnopomenskimi glagoli, ki imajo isti (navadno ožji/specializirani, z manj udeleženci) skladenjski pomen; drugi neširoki/specializirani pomeni istega glagolskega leksema pa so zamenljivi največ z enim istovezljivim polnopomenskim glagolom. Takšna pomenska splošnost z vsakokratno /pomensko-skladenjsko/ izbiro udeleženca v okviru možnih udeleženskih vlog omogoča hkratno vsakokratno izbiro glagolske uvrščevalne/razvrstitvene² pomenske sestavine, npr. Otroci se so spravljali na vrhove dreves ('plezali, lezli – premikanje), Spravljaj je les iz gozda ('voziti' – premikanje), Spravljali so ovire s poti ('odstranjevati' – premikanje), Spravljala je madeže s preproge ('čistiti' – lastnost dejanja), Spravljali so dogodek v zvezo z njim ('povezovati kaj s kom' – odnos), Spravljaj je ljudi pod svojo oblast ('podrejata si' – odnos) ipd.

1 Zanima me:

– kakšna je tipologija pomenskih razlag, ki jih spremlja slovnično kvalifikatorsko pojasnilo **s širokim pomenskim obsegom**;

– vezljivostne lastnosti glagolskih pomenk s širokim pomenskim poljem v primerjavi z vezljivostjo ostalih pomenk istega glagola (povednost čustvenostnih oznak, ki so posledica zaznamovane vezljivosti) – kakšne vezljivostne možnosti se

¹ V pregledu slovničnih kvalifikatorskih pojasnil v 3. knjigi SSKJ (Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša – interna izdaja, 1978), ki ga je pripravila A. Vidovič Muha, avtorica na str. 32 opozarja, da pomenska slovnična kategorialnost tega kvalifikatorskega pojasnila ni ugotovljiva in obencm predlaga, naj se ga čimmanj uporablja.

² Prim. A. Vidovič Muha v članku Besedni pomen in njegova stilistika, XXII. seminar SJLK, zbornik, Ljubljana 1986, 79–91, npr. na str. 82: »Pri glagolu so razločevalne pomenske sestavine verjetno katere izmed lastnosti glagolskega dejanja, če je treba, lahko v različnih povzavah; verjetno pridejo v poštev vse pomenske prislovne možnosti pa tudi različne povezave s predikativom /./. Uvrščevalno (hipernimno) pa je mogoče opomenjati predmetnost predmetnost samo do določene, tj. zadnje in ali najvišje stopnje, če si uvrščevalno hipernimnost predstavljamo kot neke vrste vzpenjanje po pomenski piramidi.« In na str. 87 avtorica ugotavlja, da na najvišji pomenski stopnji postaneta uvrščevalni pomenski sestavini slovarskega netvorjenega in besedotvornega (obrazilnega)/slovničnega pomena prekrivni, npr. pri biti.

jim odpirajo z razširjenim vezljivostnim poljem – splošni skladenjski pomen, ki pomensko pokriva več specializiranih skladenjskih pomenov (slovarski podpomeni);

- odločilne pomenske lastnosti udeležencev v določenih udeleženskih vlogah oz. izbrana skladenjska določila in njihovo sooblikovanje glagolskega pomena;
- samostalniške iztočnice s splošnopomensko oznako v skladenjsko-pomenskih vlogah vezljivostnih udeleženk.

1.1 V Slovarju slovenskega knjižnega jezika je skupina glagolskih leksemov, ki vključujejo tudi pomenke s slovničnim kvalifikatorskim pojasnilom s **širokim pomenskim obsegom** relativno majhna, zato je prav, da te glagole, že zaradi osnovne pregledne predstavljivosti, kar naštejemo: *biti sem, dajati/dati, delati/narediti, dobivati/dobiti, držati, iskati, izdajati/izdati, izdelovati/izdelati, izgubljati/izgubiti, izkupiti, izročati/izročiti, klepati, končavati/končevati/končati, kopati, krotovičiti, lotevati se/lotiti se, metati, motoviliti, mučiti, najti, napravljati/napraviti, naskakovati/naskočiti, nesti, obdelovati/obdelati, obnašati se, obračati/obrniti, obračunati, obstati, odgovarjati, odložiti, odpasti, odstranjevati/odstraniti, onegaviti/ponegaviti, ostati, poiskati, položiti, ponesrečiti se, poprijemati/poprijeti, poračunati, posrečiti se, posredovati, prijeti, pripravljati/pripraviti, seči sežem, sipati, sklanjati, spopasti se, spoprijemati se z/s, spraviti, truditi se, udariti, upravljati, usipati/usuti, ustavljati se/ustaviti se, vesti se/vedem se, vreči se.*

1.1.1 Tipologija pomenskih razlag, ki označujejo široke glagolske pomene; izpostavljene so **uvrščevalne pomenske sestavine**, ki določajo vezljivost:

a) namenskost s premikanjem:

‘delati/napraviti, da prihaja/pride kaj kam z določenim namenom’, ‘povzročati/povzročiti, da prihaja/pride kaj kam v velikih količinah’: *dajati4/dati4, izročati2/izročiti3, metati1, sipati3, spravljati1/spraviti1, usipati2/usuti2* (Številke za glagoli označujejo njihove slovarske pomen!);

– obe glagolovi pomenski sestavini – ‘namenskost’ in ‘premikanje’ povzročita pogosto obveznovozljivo uporabo prislovnega določila kraja, kar označujeta tudi dodatni slovnični pojasnili *s prislovnim določilom, z namenilnikom*: dati pismo na pošto, dati oglas v časopis, dati otroka v rejo, dati delat obleko, dati sina učiti; samo *s prislovnim določilom* npr. spravljati se na vrhove dreves ‘plezati, lesti’, spravljati les iz gozda ‘voziti’, spravljati ovire s poti ‘odstranjevati’, spravljati madeže s preproge ‘čistiti’;

b) faznost z možnostjo (začetnost, končnost, stopenjskost dejanja/poteka z vršilcem):

‘z delom omogočati/omogočiti nastajanje/nastanek česa’, ‘delati/napraviti, da dobi kaj uradno veljavo’, ‘izraža nastopanje/nastop/začetek dejanja, kot ga določa sobesedilo/samostalnik’, ‘z določenim namenom delati/narediti, da kaj nastaja/nastane’, ‘izraža prenehanje dejanja, kot ga določa samostalnik’:

delati3/narediti1, izdelovati2/izdelati2, izdajati6/izdati6, lotevati se2/lotiti se2, napravljati1/napraviti1, naskakovati1/naskočiti1, prijeti za7, pripravljati1,2/pripraviti1,2, položiti7, seči4, spopasti se z/s3, udariti11, vreči se na/v4;

– glagolova pomenska sestavina 'faznosti' je nezaznamovano pomensko-skladenjski izražena pri nadpomenkah tipa *lotevati se*, npr *Slikar se je loteval tudi tihožitij*, *Gostje so se začeli lotevati vina*, *Lotil se je knjige* 'začel je brati/študirati', *Lotil se je krompirja* 'začeti ga jesti/kopati/lupiti/okopavati/saditi' proti zaznamovani skladenjski uporabi z čustvenostno oznako **nav. ekspr.** bolj specializiranih polnopomenskih glagolov, npr. *naskakovati*, *vreči se na/v* v *Alpinisti naskakujejo goro s severne strani*, *Naskakuje državni rekord*, *Skrbi so ga naskočile*, *Vrgel se je na delo/v beg*;

b.) z nosilcem dejanja/poteka:

'postajati/postati bogatejši/revnejši za kako stvar/lastnost', 'postati deležen /kakega neprijetnega stanja/tega, kar izraža samostalnik', 'ne prenehati biti, obstajati': *dobivati2/dobiti2*, *izgubljeni2/izgubiti3*, *izkupiti2*, *obstati3*, *ostati4*, *odpasti na/za4*;

– s primeri *dobiti za denar*, *dobiti otroka*, *dobiti kmetijo po starših* 'podedovati', *dobiti veselje do dela*, *Otrok dobiva zobe*, **pog.** *dobivati trebuh*, **pog. ekspr.** *V pretepu je izkupil poškodbo*, *Izkupil jo/jih je*; dodatno obvezno vezavo uvaja tudi vezavni leksikalizirani predlog, npr. *od, iz v Od servisa je ostal le krožnik*, *Predmeti so ostali iz tistih časov*; leksikalizirani predložni morfem *za/na* je v primerih *Del denarja odpade za odkup*, **publ.** *Na travnike odpade dobra četrtina površine*;

c) potek, ohranjanje stanja:

'biti v delovnem stanju', 's svojo dejavnostjo/vplivom, postopki ohranjati kaj/koga v določenem stanju', 'zaradi kakega namena ohranjati kaj v kakem odnosu': *delati6*, *držati4,5,6*;

– pomenska sestavina 'poteka' kaže na desno nevezljivost, 'ohranjanje stanja' pa razmerni predmet stanja (Ras) in obveznovezljivo mesto stanja (Ms) kot prislovno določilo kraja:

Motorji delajo, *Srce mu je začelo delati*, *Skupščina med počitnicami ne dela*, **pog.** *Strup je začel hitro delati* 'učinkovati, delovati'; 'ohranjati koga na določenem mestu' *Držijo ga na policiji*, *Držal ga je na razdalji*, *Blago so držali v skladiščih*;

d) ciljnost dejanja:

'biti uspešen v prizadevanju, da bi se doseglo kaj, prišlo do česa', 'prizadevati si doseči kaj, priti do česa', 'prizadevati si reševati, odpravljati kaj težavnega, neprijetnega', 'priti do koga, biti uspešen v iskanju koga, ki se tega izogiba': *dobiti4,5*, *iskati2*, *najti2*;

– izpostavlja udeležensko vlogo *cilja dejanja (Cd)*, ki je tudi merilo za izbor določenih glagolskih pomenov, ki vežejo to udeležensko vlogo: *Dobila je bogatega moža*, *Dobili so ga za varuha*, *Dobil je vlak*, *Dobila ga je mrtvega*, *Dobil ga je v živahnem pogovoru*, *Dobili so bitko*, *Dobili so vlomilca*, **pog.** *Dobil jih je dež*; *iskati delo/ženo*, **publ.** *iskati zdravniško pomoč*, *iskati gobe*, *iskati dovoljenje*, *iskati povzročitelja bolezni*; *najti stanovanje*, **nav. ekspr.** *Za to opravilo težko najdem primerne ljudi*, *najti premog*, **pog.** *Če najdem, da kdo lenari, ga bom kaznoval*;

d₁) lastnost dejanja:

‘biti v skladu s čim, ustrezati’, ‘pri uporabi, delovanju kazati, dokazovati določene lastnosti, značilnosti’, ‘z naporom opravljati opravilo, delo, kot ga določa sobesedilo’, ‘izraža način ravnanja, kot ga določa sobesedilo’, ‘delati s čim to, kar določa sobesedilo’, ‘s posebnimi pripravami uravnati delovanje česa’, ‘izraža celotnost, polnost dejanja’, ‘izraža veliko količino, množino česa’: *končati*², *kopati se*², *mučiti se*², *obnašati se*², *obračati se*³/*obrniti se*³, *odgovarjati*(pog.)⁹, *sklanjati se nad*², *truditi se*², *upravljati*³, *vesti se*²;

– pomenska sestavina ‘lastnosti’ z vezavnim udeleženskim predlogom uvaja razmerni predmet dejanja (Rad), npr. **ekspr.** *mučiti se z nemščino/z otroki*, **ekspr.** *truditi se za otroke/z otroki*; tudi s predložnim glagolskim morfemom npr. *nad* v **ekspr.** *Sklanja se nad knjigo*/Sklanja se nad bolniki; možno je tudi obveznovezljivo prislovno določilo kraja v primerih kot **ekspr.** *Mesto se kopa v soncu*, *Kopa se v bogastvu*; nevezljiva skladijska obveznost prislovnih določil načina se izraža v primerih kot *Nekatere vrste se pri nas dobro obnašajo*, *Pri delu se ne zna hitro obračati*;

d₂) odnos:

‘izraža, da se odklonilen odnos konča z neprijetnim izidom za nasprotno osebo’: *obračunati z/s*², *poračunati z/s*³;

– pomenska sestavina ‘odnosa’ uvaja razmerni predmet dejanja (Rad), kjer se obveznovezljiva vezava potrjuje tudi s predložnim glagolskim morfemom *z/s*: **nav.** **ekspr.** *Brezobzirno obračunati s kom*.

1.2 Skladijski pomen (1.2.1) ali t. i. ‘zunanji pomen’ glagola (»*extenzionalni pomen*« po F. Danešu³ poleg leksikalnega pomena ali t. i. ‘notranjega pomena’ glagola (»*intenzionalni vyznam*« po F. Danešu)) razkriva skladijske zmožnosti glagolskega pomena in s tem predstavlja njegovo vezljivostno vsebino; razmerje med leksikalnim pomenom glagola (tj. glagolsko vezljivostjo) in njegovim skladijskim pomenom (tj. povedkovo vezljivostjo) pa pomensko-skladijsko sooblikujejo tudi pomensko-skladijske vloge predlogov (**1.2.2**).

Prvotne glagolske nadpomenke ali glagolski nadleksemi tipa *delati*, *napravljati*, *upravljati*, *pripravljati*, *lotevati se*, *končati* nimajo oznak **ekspr.**, **nav.** **ekspr.** uporaba skladijsko nezaznamovana. Nezaznamovana raba glagolskih nadpomenk oz. nezaznamovan širok/splošnejši skladijski pomen poudarja odločujočo vlogo pomenskih lastnosti vezljivostnih udeležencev (**1.2.3**).

1.2.1 Pri skladijski pomenskosti tako kot pri vezljivosti ni odločujoča vidskost, temveč le kombinacija pomenskih lastnosti znotraj posameznega leksema

³ Prim. F. Daneš, *Větné vzorce v češtině* (Praha 1987: Academia), posebno na str. 66–68. Tako npr. F. Danešu ničta desna vezljivost pomeni, da je že pokrito celotno zunanje pomensko polje glagola (»*extenze*«) – praviloma ima tak glagol neaktualni pomen in s tem se hkrati oslabi njegov pomen konkretnega dejanja/dogodka, npr. *Vid že bere*, *Ta konj dobro vleče*, *Dedek se dobro spominja*, *Janez počasi razume*, *Morska voda dobro drži*, *Micka je ugajala*. Daneš v teh primerih govori o splošnem predmetu (ta status lahko dobijo tudi konstitutivna/bistvena prislovna določila).

– to se še posebno izraža npr. pri *obračunati z/s2, obstati3, odgovarjati9* (pog.), *ostati4, odpasti na/za4, udariti11* (ekspr.), *vreči1* (nav. ekspr.), *vreči se na/v4* ipd.

1.2.1.1 Pomensko polje glagolskega leksema se lahko razširi tudi z zaznamovano skladijsko uporabo, kot npr. pri odgovarjati v pomenu 'biti v skladu s čim, ustrezati' s stilno oznako **pogovarjalno** in s pojasnilom **s širokim pomenskim obsegom**, npr. To ne odgovarja modernim nazorom; podobno še pri glagolu *udariti* v pomenu 'izraža začetek dejanja, kot ga določa sobesedilo' s čustvenostno oznako **ekspresivno**, npr. udariti tarok/polko, udariti po hrani ipd.

1.2.1.2 Leksemsko pomensko polje se širi tudi s predložnimi glagolskimi morfemi, npr. pri *obračunati z/s* v pomenu, ki 'izraža odklonilen odnos' npr. Brezobzirno je obračunal z njim, pri nedovršenem parnem glagolu *obračunavati z/s* pa v pomenu 'obravnavati medsebojne spore, nesoglasja', npr. Z otroki je fizično obračunaval; zaradi 'medsebojnega vplivanja' udeležencev se prosti predložni morfem lahko tudi nevtralizira, npr. Grdo obračunavata ipd.

Podobno je še pri glagolu *odpasti* v pomenu 'izraža, da kdo je, postane deležen tega, kar izraža samostalnik', ki s predložnima glagolskima morfemoma *na* in *za*, ki se leksikalizirata v *odpasti na/odpasti za*, in z dodatno stilnofunkcijsko oznako **publicistično** še poudarja odkim od osnovnega pomena, npr. Upa, da bo zanj/nanj kaj odpadlo, Del denarja odpade za nakup opreme, Na travnike odpade četrtna površine. Glagolu *vreči* se je dodan leksikalizirani predložni prosti morfem na izoblikoval pomen, ki 'izraža nastop intenzivne dejavnosti, kot jo določa samostalnik' v *vreči se na delo/v študij* 'začeti delati/študirati', *vreči se na jedačo* 'začeti hlastno jesti', *vreči se na knjigo* 'začeti brati/študirati', *vreči se na politiko* 'začeti politično delovati'.

1.2.1.3 Z vidika široke in razširjene skladijske pomenskosti se izoblikuje skupina glagolskih nadleksemov, ki v svoje pomensko polje vključujejo tako pomenke s t. i. **oslabljenim pomenom** kot pomenke s t. i. **širokim pomenskim obsegom**: *biti sem2, dajati4/dati4, delati3,6/narediti1, dobivati2/dobiti2,4,5, držati4,5,6, izgubljeni2/ izgubiti3, lotevati se2/lotiti se2, metati1* (nav. ekspr.), *mučiti se2* (ekspr.), *najti2, napraviti1, obstati3, ostati4, udariti11* (ekspr.).

1.2.1.3.1 S široko pomensko-skladijsko uporabo še posebej izstopajo *biti sem, delati/narediti, dajati/dati, dobivati/dobiti*. Izločen je stanjski *imeti*. Čeprav pri njem močno prevladuje pomen lastnine/pripadnosti, tudi on odpira možnosti pomensko-skladijske zamenjave s kakšnim drugim polnopomenskim glagolom – tako bi lahko v pomenu 'izraža navzočnost v prostoru in času' tudi imeli pojasnilo **s širokim pomenskim obsegom** za primere kot Za to bolezen še nimajo zdravila – 'še niso izdelali zdravila', Na levi imamo hrib, na desni pa reko – 'na levi vidimo/se nahaja

hrib,..', V naročju je imela otroka – 'v naročju je pestovala otroka'.

1.2.1.3.1.1 V okviru pomenskosti glagola biti sem je obvezna vezljivost prislovnega določila kraja (tako vezavna kot primična) označena še z dodatnim pojasnilom **navadno s prislovnim določilom**, npr. Hiša je ('stoji') sredi polja, Domači so bili ('so se udeležili') na zabavi/tam proti neobvezni (primični) vezljivosti Nesreča je bila ('se je zgodila') včeraj. Nekateri⁴ pri stanjskih glagolih govorijo tudi o samo 'delni (obvezni) odvisnosti' prislovnih določil (v nasprotju z 'obvezno odvisnostjo'; delna odvisnost je posledica samo delnega prekrivanja povedkove vezljivosti z glagolsko vezljivostjo, medtem ko obvezna odvisnost izraža popolno prekrivanje glagolske in povedkove vezljivosti). Zgornje zveze biti sredi, biti na izpostavijo tudi neleksikalizirani obveznovezavni (udeleženski) predlog ob polnopomenskem *biti* proti leksikaliziranemu obveznovezavnemu predložnemu glagolskemu morfemu ob nepolnopomenskem *biti* v biti brez kosti/od blata ipd.

1.2.1.3.1.2 Najhvaležnejše vzorčno gradivo, tudi za pojasnilo s širokim pomenskim obsegom imamo pri pregledu pomenskega polja glagola *delati*. Obvezna vezljivost je pomensko označena s oznako *preh.* v 3. pomenu 'z delom omogočati nastajanje česa', npr. delati ('sestavljati') dopis, delati ('graditi') nov most; neobvezna vezljivost v 6. pomenu 'biti v delovnem stanju' pa je izražena že s pomensko razlago, ki se osredotoča na vsebino dejanja in tako napoveduje t. i. absolutno rabo glagola, npr. Vsi motorji delajo 'obratujejo', Srce še dela 'bije'; takšna absolutna raba predvideva neobvezna določila, npr. Vsi motorji delajo na električni pogon ipd.

1.2.1.3.1.2.1 Pri *narediti*, ki v primerjavi z *delati* izraža še rezultativnost, je pojasnilo s širokim pomenskim obsegom hkrati tudi oznaka za obveznovezljivega udeleženca v skladenjski vlogi rezultata ali cilja dejanja (Rd/Cd), npr. narediti cesto/nalogo/čevlje; pomensko polje zožijo predložni morfemi, ki se z glagolom leksikalizirajo, npr. narediti za ('nameniti za/izbrati za') dediča/direktorja.

1.2.2. Predlogi lahko s svojimi različnimi pomensko-skladenjskimi vlogami vplivajo na različno skladenjsko uporabo glagolskega pomena – glagolom s široko pomensko-skladenjsko uporabo lahko njihovo splošnoveljavno glagolsko dejanje aktualizirajo v enkratni dogodek ali pomensko precizirajo in obratno.

1.2.2.1 Ob prvotno splošnejših pomenih so navadno neleksikalizirani obveznovezavni predlogi, ki s prostorskoupravljalnim/prislovnim pomenom precizirajo (in hkrati aktualizirajo) glagolski pomen, npr. upravljati z orožjem 'ravnati', napravljati iz sadja 'pridobivati, izdelovati', izročati denar v hrambo ipd.

1.2.2.2 Prvotno dovolj pomensko specializirani glagoli z leksikaliziranim predložnim morfemom lahko postanejo širše pomensko-skladenjsko uporabni: **ekspr.** Spet je segel po cigaretah, Rad seže po dobri knjigi; **nav. eksp.** spopasti se z

⁴ Prim. M. Samardžija, *Valentnost glagola u suvremenem hrvatskom književnem jeziku*, disertacija, Zagreb 1986, str. 118.

debelostjo/z obsežnim gradivom; **ekspr.** Sklanja se nad knjigo, Sklanja se nad bolniki; **ekspr.** truditi se za otroke/z otroki.

1.2.2.3 Pri primitivnih leksemih (ki so neke vrste nadleksemi) *delati, imeti, biti* se razlikujejo vse stopnje pomenskosti; predlog se v primeru oslavljenega pomena leksikalizira, pri polnem pomenu pa kot neleksikalizirani vezavni morfem ohranja prislovno/prostorskoupravljalno vrednost; npr. pri *delati* – delati projekt > projektirati (slovnični pomen *delati*), delati na projektu (oslavljeni pomen delati z leksikaliziranim *na*), delati na polju, delati na kliniki, delati na up (polni pomeni delati z neleksikaliziranim *na*); delati po kalupu > kalupirati (slovnični pomen *delati po*), delati po kalupu (oslavljeni pomen *delati* z leksikaliziranim *po*), delati po urniku (polni pomen *delati* z neleksikaliziranim *po*); za *imeti* – oslavljeni pomeni *imeti* z leksikaliziranimi predlogi (imeti čez trgovino, imeti proti komu, imeti za poštene), polni pomeni *imeti* z neleksikaliziranimi predlogi (imeti v zalogi, imeti za večerjo); za *biti* – biti v zimi > zimiti / biti na vladi/poti > vladati/potovati (slovnični pomeni *biti v/biti na*), biti v reji / biti na kocki/nogah (polni pomeni *biti* z neleksikaliziranimi predlogi).

1.2.3 Vpliv udeleženskih pomenskih lastnosti na skladenjski pomen glagola je najizraziteje predstavljen pri glagolih z najširšim pomenjem.

1.2.3.1 Tako npr. pri *delati* udeleženci v vlogi prizadetega z dejanjem (*Prd*) natančneje skladenjsko določajo glagolski pomen Delavci delajo malto ‘mešajo’, Delajo (boljši) dopis ‘sestavljajo/(popravljajo)’, Delajo (daljšo) nalogo ‘pišejo/(dopolnjujejo)’ ipd.; v vlogi *rezultata/cilja dejanja* (*Rd/Cd*) glagolu *delati* prisodijo skladenjska pomena ‘proizvajati, izdelovati’ v primerih Tovarna dela športne čevlje, V Idriji delajo čipke, Delati aparate za izvoz; predvsem *udeleženska vloga cilja dejanja* (*Cd*) narekuje skladenjska pomena ‘pridobivati, napravljati’ v Gumi delamo iz kavčuka, Vino se dela iz grozdja. Pomenske lastnosti udeležencev ob *narediti* pa se kombinirajo v okviru *udeleženske vloge rezultata dejanja* (*Rd*), npr. **pog.** narediti si hišo ‘sezidati’, narediti si šotor ‘postaviti’, ‘potegniti’, narediti ogenj ‘zanutiti’, Rože so naredile popke ‘pognale’; z leksikaliziranim predlogom *za* v pogovarjalnem pomenu ‘izbrati, nameniti za kaj’ Naredil ga je za dediča, Naredili so ga za direktorja ‘izvolili’. Vpliv udeleženskih pomenskih lastnosti je možen pri glagolskih nadpomenkah kot npr. *spravljati* (z neleksikaliziranimi obveznovzljivimi vezavnimi predlogi): spravljati les iz gozda ‘voziti’, spravljati ovire s poti ‘odstranjevati’, spravljati madeže s preproge ‘čistiti’, spravljati kaj v zvezo s kom ‘povezovati kaj s kom’, spravljati ljudi pod svojo oblast ‘podrejati si’; **ekspr.** spraviti pijanca na noge ‘doseči, da vstane’, **ekspr.** spraviti vso hišo pokonci ‘zbuditi jih’, **ekspr.** spraviti čevlje na noge ‘s prizadevanjem jih obuti’.

1.2.3.2 Podobno se lepo izpostavijo tudi različne pomenske lastnosti udeležencev, tudi kategoriji živosti in človeškosti, v okviru *udeleženske vloge razmernege predmeta dejanja/stanja* (*Rad/s*) npr. pri *držati* v pomenu ‘s svojo oblastjo,

z vplivom ohranjati koga na določenem mestu' Držati ga na policiji, v pomenu 's svojo dejavnostjo, postopki ohranjati kaj v določenem stanju', npr. Držati potrošnjo v mejah realnih možnosti, v pomenu z oznako **žarg.** 'zaradi kakega namena ohranjati kaj v določenem stanju', npr. Držati ovce in dve kozi.

1.2.3.3 Nekateri glagoli, kot npr. *mučiti se, obstati, ostati*, zaradi svoje samozadostne pomensko-skladenjske vloge⁵ dobijo, ali pa tudi ne, svoje udeležence oz. udeleženske vloge šele s sobesedilom ali s spremljajočo situacijo, zato je njihova uresničitev na izrazni ravni neobvezna, npr. Mati se muči (z otroki), Janez bo obstal (s strogo nego), Zelenjava je ostala (brez konzerviranja) ipd.

1.3 V povedje uvrščamo še redke pridevnike s širokimi pomensko-skladenjskimi lastnostmi – kot neke vrste pridevniške vežljivostne nadpomenke lahko ti pridevniki (v primerjavi z glagoli) označujejo različna stanjska lastnostna razmerja, npr. *delikaten -tna -o* v pomenih 'neprijeten, težaven, končljiv' v delikatna vzgoja, delikatno delo/vprašanje, delikaten položaj, v pomenih 'nežen, rahel, občutljiv' v delikaten človek, delikaten barvni ton ipd.; izbira skladenjskega pomena se seveda prilagaja pomenu samostalniškega jedra. Še dosti več skladenjskih pomenov ima glede že na svoj širok izhodiščni pomen npr. pridevnik *dober -bra -o*. Zaznamovana raba je npr. pri *divji -a -e* slovarsko označena z **ekspr.** v pomenih 'čuden, nenavaden' v divji vtis, divje sanje.

1.4 Samostalniške iztočnice kot vežljivostne udeleženske s široko pomensko-skladenjsko uporabo so splošne udeleženske, ki ne prispevajo k natančnejši sporočilnosti povedi, tj. ne presežejo povednosti povedkovega glagola.

Tako z vidika pomensko-skladenjsko obveznih/neobveznih in izrazno neopustljivih/opustljivih udeležencev in udeleženskih vlog lahko pojasnilo ovrednotimo kot opozorilo **a)** na samoumevnega udeleženca in na njegovo odvečno upovedenje, **b)** na nenatančno pomensko uporabo določene besede, npr. za **a) material** v Tovornjaki prevažajo material, za **b) moment** v pomenih 'faktor, dejavnik, okoliščina' v važni momenti v zgodovini, važni momenti pri analizi ipd.

⁵ Do nerealizacije desne vežljivosti pride, ko pomen možnostnega desnega udeleženca v okviru pomena dane povedi /oz. glede na pomen glagola/ in s stališča svojega notranjega pomena (»intenzionalni vyznamu«, izraz F. Dancša, Větné vzorce v češtine, Praha 1987, str. 66) ne presega okvirov splošnoveljavne »definicije«. Tako je npr. pri glagolu **brati** obseg desnih udeležencev zelo majhen, saj je omejen samo na pisano informacijo, tako da čim ožji je notranji (»intenzivni«) pomen glagola (kot npr. brati), tem več je možnosti, da ostanejo udeleženske vloge nezasedene. Na podoben način lahko razložimo nezasedenost možnostnih udeleženskih vlog pri glagolih kot priti, prinesiti, pri katerih pride do zasedbe desnih udeleženskih vlog bodisi zaradi poudarjanja ali pa zaradi širjenja glagolskega pomena (»extenzionalní vyznam«), npr. priti k vratom.

Navedenke

- DANEŠ, F., 1987: *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- SAMARDŽIJA, M., 1986: *Valentnost glagola u suvremenom hrvatskom književnom jeziku* (disertacija). Zagreb.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V*. Ljubljana 1970–1991.
- VIDOVIČ MUHA, A., 1978: Pregled slovničnih kvalifikatorskih pojasnil v 3. knjigi SSKJ (Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša – interna izdaja).
- VIDOVIČ MUHA, A., 1986: Besedni pomen in njegova stilistika. Ljubljana: XXII. seminar SJLK, zbornik. 79–91.

Transitivity: Verbs with the Grammar Note »in the broad sense«

The use of the grammar note »in the broad sense« (s širokim pomenskim obsegom) – although it is rather vague – is justified as far as transitivity is concerned. Different meanings of a single lexical item can show different syntactic properties, and in such cases this grammar note draws attention to meaning distinctions depending on such syntactic properties. The conclusion would be that the relationship between the transitivity features of verbs and predicators depends on syntax-related meaning distinctions. All that considered, a grammar note such as »broad semantic-syntactic use« (široka pomensko-skladenjska raba) would be more appropriate. The analysis has shown that the illustrative material used in the Dictionary of the Slovene Literary Language often fails to present the variety of syntactic and/or transitivity features.